

DER CATHOLISCHER CHRISTEN SPIEGEL
— KATOLIČKO KRŠĆANSKO OGLEDALO

PRVI NJEMAČKI PRIJEVOD MARULIĆEVE *INSTITUCIJE* (1568)
U SLUŽBI OBNOVE KATOLIČKE VJERE U NADBISKUPIJI MAINZ

Franz Leschinkohl

UDK: 282(430) »15« : 886. 2 Marulić 7 Institucija .03=30
Izvorni znanstveni rad

Franz Leschinkohl
M a i n z

Johannes Gutenberg, izumitelj tiskarskog umijeća, koji je 1455. u Mainzu završio tisak svoje *Biblije*, od godine 1431. nalazio se u Straßburgu, gdje 1437. tamošnjeg građanina Andreasa Dritzena podučava u poliranju i glačanju dragog kamenja, a iduće godine dolaze mu još dvojica da uče, te njih četvero osnuju zadrugu, s ciljem da za veliko hodočašće u Aachenu 1440. prave ogledala, koja bi prodavali hodočasnicima.¹ Krunidbeni grad Aachen bijaše tijekom srednjeg vijeka najznačajnije mjesto hodočašća na tlu Njemačke, u koji su od 13. stoljeća svake sedme godine dolazile tisuće i tisuće hodočasnika iz raznih krajeva Europe,² no najviše ih je došlo iz istočnih i jugoistočnih, iz Poljske, Ugarske,³ Hrvatske i Slovenije⁴ da vide svete relikvije koje su se nalazile u katedrali,⁵ a koje su u danima hodočašća s galerije katedrale pokazivane hodočasnicima.

¹ Albert K a p r, *Johannes Gutenberg. Persönlichkeit und Leistung*, Frankfurt am Main, Olten, Wien 1986, str. 67.

² Kurt K ö s t e r, *Gutenberg in Straßburg*, Mainz 1973, str. 22.

³ Mainz, *Die Geschichte der Stadt*. Mainz 1998, str. 197.

⁴ Jože Š t a b e j: »Die alten Wallfahrten der Slowenen an den Rhein«. In: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins*. 78. 1966/67, str. 97–154.

⁵ Heinrich S c h i f f e r s: »Karls d. Großen Reliquienschatz und die Anfänge der Aachenfahrt«, Aachen 1951 (*Veröffentlichungen des Bischöflichen Diözesanarchivs Aachen 10*), str. 72–85.

No, da bi oni imali uspomenu o nezaboravnom doživljaju i ponijeli kući o tome neki vidljiv znak, za to su se brinuli zlatari iz Aachena i drugih mjesta, koji su im prodavali metalna hodočasnička obilježja sa slikama svetaca ili Majke Božje s malim ogledalom u sredini (**slika 1**). Ta ogledala,⁶ koja su se nalazila na hodočasničkom obilježju, nisu bila samo uspomena s hodočašća, ona su vjernicima značila mnogo više: pružajući ih prema galeriji katedrale, iako dosta udaljeni, bili su uvjereni da su putem odraza u njima uspjeli sačuvati čudotvorne snage relikvija. Ponijevši ih kući, čuvali su ih kao zastupnike relikvija, te su gledajući u njih živjeli u uvjerenju da su očuvani od zla i opasnosti.⁷ Ogledala, koja su tako vjernicima postala simboli njihova susreta sa svetim relikvijama (**slika 2**) postaju i simboli jačanja njihove vjere, te se ta riječ kao takav simbol početkom 13. stoljeća pojavljuje i u naslovu jedne knjige, koja je sačuvana u mnogim prijepisima i bila veoma omiljena i mnogo čitana, a zvala se *Speculum humanae salvationis*.

Već nepunih 25 godina nakon Gutenbergove *Biblije* ta se knjiga pojavljuje u tiskanom obliku. Prije godine 1480. tiskao ju je Petar Drach u Speyeru sa 277 drvoreza,⁸ u kojima se na slikovit način priča o povijesti *Biblije* i o ljudskom spasu, te je ona i prva knjiga takve vrste u povijesti tiskarstva.

Pošto se tako i u tiskarstvu udamačila kao simbol jačanja vjere, riječ *ogledalo* nalazi se u 16. stoljeću i u naslovu *Der Catholischer Christen Spiegel* (Katoličko kršćansko ogledalo), koja je tiskana 1568. godine u Kölnu (**slika 3**). Posrijedi je prvo izdanje prvog njemačkog prijevoda Marulićeve *Institucije*, za nas zanimljivo i zbog uporabe riječi »ogledalo« u naslovu, ali kudikamo više zbog toga što će ono imati važnu ulogu u obnovi katoličke vjere u nadbiskupiji Mainz, gdje je od dvadesetih godina 16. stoljeća vladalo kaotično stanje.

Početak sudbonosnih godina za Katoličku crkvu ne samo u nadbiskupiji Mainz, nego i u tadašnjoj Germaniji, pada u razdoblje pontifikata kardinala Albrechta Brandenburškog,⁹ koji je od 1514. do 1545. primas Germanije, no živeći životom u raskoši i trošeći novac kao ljubitelj umjetnosti, davao je time povod i razlog nezadovoljstvu vjernika i širenju Lutherove reforme. Klica razdora, koja je tako teško pogodila Katoličku crkvu i koja je čak dovela do njezina rascjepa, leži u onom zajmu od 20.000 fl. koji je Albrecht 14. svibnja 1514. uzeo od bankarske kuće Fugger, da bi podmirio razne izdatke što ih je imao prilikom proglašenja biskupom. Od sudbonosnog značenja bio je način otplate tog zajma:

⁶ Najstariji nam poznati podaci o uporabi ogledala za vrijeme hodočasničkih dana u Aachenu nalaze se u traktatu *De superstitionibus* Nicolausa von Jauera, profesora iz Heidelberga, iz godine 1405, gdje on spominje »pružanje ogledala i kruha pri pokazivanju relikvija u Aachenu« (*speculorum et panum objectorum ad ostensionem reliquiarum in Aquisgranum*).

⁷ Kurt K ö s t e r, »Gutenbergs Straßburger Aachenspiegel–Unternehmen von 1438–1440«, *Gutenberg–Jahrbuch 1982*, Mainz, str. 24–44.

⁸ Helmut P r e s s e r, *Das Buch vom Buch*, Bremen 1962, str. 63.

⁹ *Zweitausend Jahre Mainz*, Mainz 1962, str. 106.

po odobrenju pape Leona X. (31. ožujka 1515) za to se rabio novac dobiven prodavanjem otpusta vjernicima, od čega je jedan dio ostajao Albrechtu, a jedan je bio namijenjen gradnji nove crkve sv. Petra u Rimu.

Propovijedi koje je po Albrechtovoj ovlasti držao dominikanac Johann Tetzel u magdeburškoj crkvenoj provinciji, a u kojima se više gledalo na materijalnu korist Albrechtovu nego na pobožno kajanje vjernika, naišle su na ogorčeni otpor augustinskog redovnika Martina Luthera (1483–1546),¹⁰ profesora biblijskih nauka na sveučilištu u Wittenbergu. Kao svoj odgovor na te propovijedi on je 31. listopada 1517. Albrechtu poslao svojih 95 teza o otpustu grijeha, koje je Albrecht 13. prosinca prosljedio papi u Rim. Pokrenut je postupak protiv Luthera, kojeg je papa svojom bulom od 3. siječnja 1521. isključio iz Katoličke crkve. Za samo nekoliko desetljeća slika Katoličke crkve, kako u njemačkim zemljama tako i u Europi, sasvim će se promijeniti i uskoro će nastati velik pokret koji će dovesti do konačnog raskida s Rimom.

U početku Lutherove reformacije djelovali su na nadbiskupskom dvoru u Mainzu mnogi humanisti, među kojima je najpoznatiji Ulrich von Hutten, veliki Lutherov pristaša, koji iz Mainza objavljuje svoje napade na Kuriju. Dolaskom dvojice njegovih istomišljenika iz Basela, biva njihov utjecaj na Albrechta tako velik da se u Mainzu 1524. tiska i Lutherov njemački prijevod Starog zavjeta, a u lipnju 1525. Luther čak predlaže Albrechtu da se oženi.

U nadbiskupskom gradu Mainzu, na čijem pečatu iz 1140. godine stoji *Aurea Maguncia romane ecclesie specialis filia* (Zlatni Mainz, naročito ljubljena kći Rimske crkve) neočekivano raste broj Lutherovih pristalica. To su uglavnom sveučilišni profesori, ali i mnogi svećenici napuštaju Katoličku crkvu i propovijedaju kao evangelici u okolnim mjestima, te tako slabe nadbiskupiju Mainz. Gubitak Pokrajine Hessen s Frankfurtom i veliki gubici u istočnim dijelovima Njemačke povod su Albrechtovoj odluci o katoličkoj reformi, čemu je pridonijelo i nesnosno stanje u kleru,¹¹ na što se Albrecht potužio nunciju Giovanniju Moroneu u veljači 1542.

Po Moroneovu nalogu dolazi u listopadu 1542. Albrechtu u Mainz isusovac Petrus Faber, bliski subrat osnivača Družbe isusovaca Ignacija Loyole, te već i u studenome održava »duhovne vježbe« i »ignacijske eksercicije«, u kojima sudjeluje i Nizozemac Petar Kanizije (*Petrus Canisius*, 1521–1597),¹² koji 8. svibnja 1543. postaje članom Družbe isusovaca. Kanizije će nakon nekoliko godina postati najpoznatiji iz reda isusovaca u Njemačkoj i vodeća ličnost protureformacije tijekom 16. stoljeća, a poslije smrti bit će proglašen svetim.

¹⁰ Markus W r i e t h: »Auf der Suche nach dem gnädigen Gott«, *Allgemeine Zeitung*, Mainz, 17. 2. 1996.

¹¹ Fritz H e r r m a n n: Eine offizielle Mainzer Konkubinarliste aus dem Jahre 1575. In: *Archiv Hessische Geschichte* NF Erg. Bd. 3. Darmstadt 1908.

¹² Franz L e s c h i n k o h l: »Petrus Canisius und Mainz«, *Allgemeine Zeitung*, Mainz, 13. 3. 1997, str. 17.

Poslije smrti kardinala Albrechta i novi će nadbiskup Sebastian von Heusenstamm (1545–1555) imati velike probleme s protestantizmom, jer Lutherovi pristaše nisu se nalazili samo u pučanstvu, nego i u najvišim krugovima nadbiskupije. Smrću Sebastianovom iskrsnula je velika opasnost da će Mainz prilikom izbora novog nadbiskupa dobiti jednog iz kruga naklonjenih Lutheru. To se gotovo i obistinilo, jer je Pfalzagrafu Reichartu von Simmernu, članu nadbiskupskog dvora, nedostajao jedan jedini glas da bi bio izabran. S jednim glasom više 18. travnja 1555. za nadbiskupa nadbiskupije Mainz, za primasa Germanije, izabran je Daniel Brendel von Homburg (1555–1582) (slika 4).¹³

I novoizabrani nadbiskup ubrzo je uvidio hitnu potrebu unutarnje reforme Katoličke crkve u nadbiskupiji i veliku potrebu za dobro izučanim i duhovno opremljenim dušobrižnicima, koji bi pridonijeli obnovi vjere i spriječili dalji raskol u nadbiskupiji. Godine 1559. susreo se u Augsburgu s Petrom Kanizijem, koji mu nudi svoju pomoć u reformi klera i vraćanju izgubljenih vjernika u okrilje Katoličke crkve, što Daniel Brendel rado prihvaća.

Da bi spasio što se još može, 21. ožujka 1561. nadbiskup sklapa ugovor s Družbom Isusovom, te 6. listopada 16 isusovaca sa svojim rektorom dolazi u Mainz, a 9. studenog već se otvara prva škola isusovaca, čime počinje njihovo dvjestagodišnje djelovanje u Mainzu.¹⁴ Dolazak u Mainz ubrzo će uroditi plodom, jer već poslije pet mjeseci, u travnju 1562, škola broji 160 učenika, a 1566. ima ih više od 500.

Odlukom nadbiskupskog dvora i potpisom nadbiskupa Daniela od 17. rujna 1568. isusovci su se potpuno učvrstili u Mainzu, jer otvaraju i svoj kolegij, u kojem će tijekom godina biti između 500 do 800 slušalaca. Kao profesori na sveučilištu u Mainzu isusovci imaju neograničeno filozofsko i teološko promocijsko pravo, čime su dobili slobodne ruke ne samo u pogledu obnove Katoličke crkve, već i školstva. Oni će gradu Mainzu vratiti počasni naslov iz godine 1140, da bude opet »...naročito ljubljena kći Rimske crkve«, a nadbiskup Daniel Brendel će kao primas Germanije okruniti čak dva kralja (Maksimilijana II. — 1562 i Rudolfa II. — 1575).¹⁵

Iste godine, kad je otvoren kolegij isusovaca u Mainzu, 1568. pojavljuje se na tržištu i prvi njemački prijevod Marulićeve *Institucije* pod naslovom *Der Catholischer Christen Spiegel* (*Katoličko kršćansko ogledalo*) tiskan u Kölnu od Maternusa Cholinusa,¹⁶ u prijevodu Christiana Kemmera von Cronberg, kanonika crkve sv. Stjepana u Mainzu.¹⁷

¹³ Wolfgang B a l z e r, *Mainz, Persönlichkeiten der Stadtgeschichte*, Mainz 1985, str. 164.

¹⁴ Anton Philipp B r ü c k, »Die Anfänge der Jesuiten in Mainz«. In: *Jahrbuch für das Bistum Mainz* 7 (1955–1957), str. 196–207.

¹⁵ Friedhelm J ü r g e n s m e i e r, *Das Bistum Mainz. Von der Römerzeit bis zum II. Vatikanischen Konzil*, Mainz 1988, str. 201.

¹⁶ Knjiga je bila ponuđena za prodaju i na danas najvećem sajmu knjiga u svijetu, u Frankfurtu/M. u jesen 1568.

¹⁷ Helmut H i n k e l, *1000 Jahre St. Stephan in Mainz*, Festschrift, Mainz 1990, str. 228.

Marulićeva *Institucija*, koja je tri godine poslije osnutka Družbe Isusove po službenom odabiru u Padovi 1542. godine postala obvezatna lektira isusovcima, postaje i štivom isusovcima u Mainzu, no sada u njemačkom prijevodu, da bi im poslužila za obnovu i jačanje Katoličke crkve u nadbiskupiji.

Prijevod i tisak te knjige rezultat je prijeke potrebe, da bi se okončalo ono nesnosno i kaotično stanje koje je vladalo u Katoličkoj crkvi od dvadesetih godina 16. stoljeća u nadbiskupiji Mainz. O njemu najbolje svjedoče riječi Christiana Kemmera u njegovu predgovoru knjizi, koji je ujedno i posveta nadbiskupu Danielu Brendelu: »Zaista se treba čuditi zašto su u ovim našim opasnim vremenima mnogi ljudi prezreli te povijesti svetih patrijarha, proroka, apostola i drugih svetaca, do kojih se ništa više ne drži, a koji su nam sa svojim primjerima pokazali put k vječnom blaženstvu. Zato sam ja iz žarke ljubavi prema svetoj Katoličkoj i apostolskoj crkvi preveo četiri knjižice veleučenog Marka Marulića na njemački, u poniznoj nadi da će Vaša nadbiskupska milost primiti ovaj moj prvi plod — *primitias studiorum* — moje učenosti.« (slike 5, 6 i 7)

Da je ta knjiga ujedno prvi njemački prijevod Marulićeve *Institucije*, o tome čitamo na naslovnoj strani, gdje stoji: »... od veleučenog gospodina Marka Marulića latinski opisane (tj. povijesti i primjeri iz Starog i Novog zavjeta), sada pak prvi put iz iste pokraćene i ponijemčene od Christiana Kemmera von Cronberga, kanonika crkve sv. Stjepana u Mainzu.«

Izgleda da se na knjizi užurbano radilo, kako bi ona što prije poslužila svrsi za koju je bila namijenjena, o čemu nam svjedoči sam Kemmer »Kršćanski čitaoče, ova je knjiga tiskana u velikoj žurbi, te su zato u njoj nastale greške«, te moli čitaoca da ih ispravi.

O velikoj žurbi može svjedočiti i činjenica da je Kemmer od ukupno 71 poglavlja, koliko ih ima u šest knjiga latinskog originala, preveo samo 32, koja je vjerojatno izabrao po njihovoj aktualnosti s obzirom na tadašnje stanje u nadbiskupiji Mainz. Ta je 32 poglavlja u novom redosljedu rasporedio u samo četiri knjige. Cijela knjiga obasiže tako samo 200 stranica, za razliku od drugog njemačkog prijevoda, potpunog, koji ima više od tisuću stranica, a tiskan je nekoliko puta u Dillingenu od Johanna Mayera.

Ovdje donosimo sadržaj toga pokraćenog prijevoda *Institucije* (rimski brojevi označuju broj knjige u latinskom originalu):

Knjiga I: O vjeri (II) — O nadi u Božje milosrđe (II) — O ljubavi prema Bogu (III) — O ljubavi prema bližnjemu (III) — O ispovijedi grijeha i kajanju (IV) — O svetom sakramentu oltara — O štovanju svećenika (III).

Knjiga II: O molitvi (II) — O obuzdavanju tijela postom (IV) — O davanju milodara (I) — O održavanju siromaštva (I) — O trpljenju mučenika spola (V) — O želji za poniznošću (I) — O čuvanju pokornosti (IV) — O blagosti duha i čuvanju čudorednosti (IV) — O njegovanju mira (III).

Knjiga III: O ljubaznom mišljenju — O njegovanju istine i izbjegavanju laži (IV) — O siromaštvu — O preziranju zemaljskih dobara zbog Krista (I) — Kako se treba vladati u društvu, a kako ga izbjegavati (III) — O odijevanju i njegovanju tijela (III) — O koristi i štednji hrane i jela (IV) — O bdjenju, snu i postelji (I).

Knjiga IV: O načinu opiranja đavlu (V) — O trpljenju nepravde (V) — O ustrajnosti u dobrom djelovanju (V) — O razmišljanju o smrti (V) — O smrtnom času (V) — O čistilištu (V) — O svladavanju paklenih muka (VI) — O objavama nebeskoga blaženstva (VI).

Sada kada smo doznali svrhu pojave prvog njezina njemačkog prijevoda *Institucije*, on nam se pojavljuje u sasvim novom svjetlu, te zauzima veoma značajno mjesto u razvoju Katoličke crkve u Njemačkoj. Dok je *Evandelistar* iz 1529. sa svoja četiri izdanja tiskan te godine bio brana protiv širenja Lutherove vjere, *antemurale Catholicum* (predziđe katoličanstva), *Institucija* iz 1568. pokazuje se kao djelo od ključne važnosti za obnovu katoličke vjere u nadbiskupiji Mainz.

Kemmer svojom knjigom oživljava i sjećanje na stoljetnu tradiciju hodočašća u Aachen, Köln, Düsseldorf, Trier i u druga mjesta u Njemačkoj, jer stavljajući riječ *ogledalo* u naslov knjige čitaocima uspoređuje s hodočasnicima koji u svojem ogledalu na hodočasničkim obilježjima čuvaju i obnavljaju susret sa svetim relikvijama. Tako će i vjernici, čitajući *Katoličko kršćansko ogledalo*, obnavljati susret sa svecima, prorocima, apostolima i svima onima »koji su nam sa svojim primjerima pokazali put k vječnom blaženstvu«.

Slika 1.

Hodočasničko obilježje iz Aachena (158 mm x 87 mm) s okruglim okvirom u sredini za ogledalo, prikaz na zvonu u Breithardu, lijevanom 1464. godine (Iz: Kurt Köster, Gutenberg in Straßburg, 1973)

Slika 2

Hoščanstvo v ogledalnih predstavitvah v Plutiu (Tiroli).
Društvo Habsburškega Burgovega študijskega društva (1508-1510)

Der Catholischer Christen Spiegel.

Darinnen mancherley vnd hochtröstliche
Historien vnd Exempeln/ Beide des Alten vnd
Neyen Testaments/ Vnd vieler Heiligen Gots
tes begriffen sein/ Aus welchen ein sieder
frommer Christ/ ein heilsam vnterrich-
tung schepffen mag/ eines Gotts
seligen Wandels vnd
Lebens.

Hiebenorn/ durch den Hochgelehrten Herren
Narcum Marulum Lateinisch beschrieben: Jetzt aber
nub erstlich auß demselbigen außsürzest gezogen/ vnd
verdeutschet/ Durch Christenium Reimer/
von Cronberg/ Canonicum zu S.
Stephan in Metz.

I. Corinth. XI.

Seid meine Nachfolger/ gleich wie ich Christi.

Cöllen/

Durch Maternum Scholnum.

M. D. LXVIIII.

Mit Röm. Bey. May. Gnad vnd Freyheit.

Slika 3

Der Catholischer Christen Spiegel / Katoličko kršćansko ogledalo iz godine 1568

Slika 4.

Daniel Brendel von Homburg, 56, nadbiskop Mainz

Dem Hoch-
würdigsten in Gott/ Für-
sten vnd Herrn/ Herrn Danieln/ des
heiligen Stuls zu Mainz Erzbischouen
des heiligen Römischen Reichs / durch
Germanien Erbkantler/ vnd
Eurfürst/ r. Meinem
gnedigsten Herrn.

Hochwürdigster
 in Gott/ gne-
 digster Eurfürst
 vñ Herr/
 Es ist fürwar höchlich zu-
 uertwundern / warumb zu
 diesen vnsern gefehrlichen
 zeiten/ von vielen mensche
 die geschichten / der heilige
 ? ij Pa

Slika 5.

Vorrede.

Patriarchen / Bettern /
 Propheten / Aposteln / vnd
 also andern Heiligen ver-
 acht / vnd vor nichts gehal-
 ten werden / so sie doch vns
 den weg der ewigen Selig-
 keit / mit ihren Exempeln
 nachzufolgen gewiesen ha-
 ben. Derhalben ich auß
 inbrünstiger liebe / so ich ge-
 gen der allgemeiner heili-
 ger Catholischer vnd Apo-
 stolischer Kirchen trag / be-
 wegt bin worden / dise vier
 Büchlein aus dem Hoch-
gelehrten

Vorrede.

gelehrten Marco Maru-
lo zu verteutschen / der Vn-
dertheniger hoffnung / Es
 wer Churfürstlichen gna-
 den werde. Disßselbige mei-
 ne erste frucht meines stu-
 dierens von mir als etwer
 Churfürstliche gnad Vn-
 tersaß gnediglich anneh-
 men / Denn in solchen viel
 schöner vnd herrlicher ex-
 empeln beide Altes vnd
 Newen Testaments / wie
 man leben / vnd Gott dem
HERN dienen sol mit
 2 ij De